Vitalija Veževičienė,
Džiugas Brazaitis,
Neringa Dargytė

Pranciškonų gatvė 4A

Pastatas Pranciškonų g. 4A Vilniaus senamiestyje yra sandėlio tipo statinys, kurį numatoma rekonstruoti ir jame įrengti butus bei komercinės paskirties patalpas. 2015 m. birželio–spalio mėnesiais šiame pastate buvo atlikti detalieji tyrimai. Tyrimų tikslas buvo visiškai ištirti pastato viduje susidariusį kultūrinį sluoksnį, nustatyti jo chronologiją, surinkti duomenis apie šioje vietoje anksčiau buvusį užstatymą bei, bendradarbiaujant su architektais, nustatyti dabar stovinčio pastato amžių ir jo raidos etapus.

Pastate buvo 5 atskiros patalpos, į kurias patenkama iš lauko per įvažiavimo vartus. Patalpų plotas, pradedant nuo pastato PV galo, buvo 59, 23, 74, 34 ir 55 m^2; bendras ištirtas plotas sudarė 245 m^2 (1 pav.). Visose patalpose buvo susidaręs kultūrinis sluoksnis, kurio storis siekė ne mažiau kaip 2 m. Tyrimų metu buvo atidengta ir suregistruota 70 įvairių objektų – duobių, stulpaviečių, griovių ir panašiai, kurių seniausi datuojami XIV a. Surinkta gausi ir įdomi įvairių laikotarpių archeologinių radinių kolekcija.

Pastatas yra Vilniaus senamiesčio 31 kvartale, didžiausioje šio kvartalo istorinėje posesijoje, priklausiusioje Pociejų rūmams (šiandien tai pastatas Vokiečių g. 26). 2014 m. pastate S. Rutkovskis atliko žvalgomuosius tyrinėjimus (*ATL 2014 metais*, V., 2015, p. 447–450). 4 šurfuose rastas daugiau kaip 2 m storio kultūrinis sluoksnis, kurio ankstyviausi horizontai datuoti XVI a. 2009 m. S. Aleksandravičius kasinėjo greta esančio pastato Pranciškonų g. 4 viduje. Šių tyrimų metu rasta ūkinė duobė, datuojama XVI a., ir vėlesnių objektų (*ATL 2009 metais*, V., 2010 m., p. 394–398). 2012 m. L. Girlevičius iškasė 2 šurfus gretimoje posesijoje Vokie-

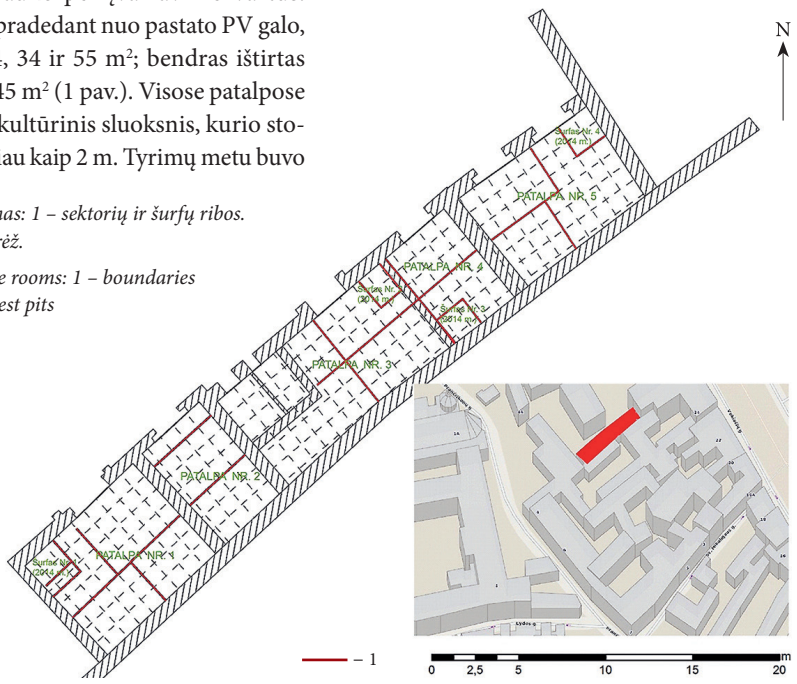

1 pav. Patalpų planas: 1 – sektorių ir šurfų ribos. K. Minkevičiaus brėž.

Fig. 1. A plan of the rooms: 1 – boundaries of the sectors and test pits

čių g. 24. Apatiniuose horizontuose rasta buitinės keramikos, datuojamos XV ar net XIV a. (*ATL 2012 metais*, V., 2013 m., p. 472–475). Šis senamiesčio kvartalas yra neblogai išlikęs, todėl naujų statybų, o tuo pačiu ir didesnės apimties archeologinių tyrimų jame nevyko. Iš nedidelės apimties archeologinių tyrimų buvo žinoma, kad šiame kvartale seniausi apgyvendinimo pėdsakai datuojami XIV a.

Seniausi istoriniai duomenys rodo, kad miesto V dalis, vadinama Smiltyne, buvo apgyvendinta jau XIV a. 1387 m. Jogailos privilegijoje minima Vilniaus vyskupui dovanojama teritorija, kurioje jau stovėjo Šv. Mikalojaus bažnyčia, mažųjų brolių (pranciškonų) ir Češkaus namai.

Pastate Pranciškonų g. 4A patalpoje 5 rasti 2 objektai, datuojami XIV a. Patalpos centre rasta netaisyklinga 3,8x3 m dydžio ūkinė *duobė* (2 pav.). Atrodo, pradžioje ji buvusi stačiakampė, bet vėliau jos šlaitai nuslinko. Duobėje rastos 2 sidabrinės to paties tipo monetos – vienoje pusėje vaizduojamas žvėris su uodega, užsibaigiančia totorišku mazgu, kitoje – simboliai, primenantys totoriškų monetų rašmenis (3 pav.). Šių monetų atribucija ir datavimas numizmatų darbuose labai skiriasi, aišku tiek, kad tai vienos ankstyviausių LDK monetų, datuojamos XIV a. II puse. Be monetų, duobėje rasta žalvarinių apkalėlių, auskaro lankelis, ilgas geležinis peilis užlenktu įkotės galu, kitų metalinių dirbinių. Rasta daug puodų šukių, plytų fragmentų, šlako gabalų, žalvarinės skardos gabalėlių, pjaustytų elnio ragų, gyvulių, paukščių ir žuvų kaulų. Atliekų pobūdis rodo, kad XIV a. II pusėje šioje vietoje gyveno amatininkai, kurie vertėsi metalo apdirbimu, taip pat dirbinių gamyba iš rago.

Patalpos 5 V kampe atkasta dalis stačiakampės duobės, kurios dugne rasta apanglėjusios medienos. Radinių duobėje nebuvo daug, daugiausia puodų šukės, pagal kurias duobė datuojama XIV–XV a. Greičiausiai šioje vietoje yra stovėjęs nedidelis pastatėlis su rūsiu, kurio dugnas buvo išklotas mediniais rąstais. Panašiai įrengtų pastatų rasta Rygoje.

2 pav. XIV a. duobės pjūvis. J. Sadausko nuotr.
Fig. 2. The section of a 14th-century pit

3 pav. XIV a. pabaigos anoniminės monetos. Dž. Brazaičio nuotr.
Fig. 3. An anonymous late 14th-century coin

XVI a. I pusėje Vokiečių gatvėje Vilniaus didikai iš miestiečių supirkinėjo sklypus ir nau-

4 pav. XVI a. puodas ūkinėje duobėje in situ. L. Kvizikevičiaus nuotr.

Fig. 4. A 16th-century pot in situ in a storage pit

0 5 cm

5 pav. Renesansiniai kokliai, dengti tamsiai mėlyna glazūra. A. Šležo nuotr.

Fig. 5. Renaissance stove tiles covered with dark blue glaze

jai suformuotose didelėse posesijose statėsi prabangius namus. 1521 m. Vilniaus pilininkas ir pinigų kalyklos administratorius Ulrichas Hozijus iš pranciškonų nusipirko gretimą sklypą, kuriame pastatė naujų pastatų ir apjuosė mūrine tarpposesijine siena. Ši siena tapo pastato Pranciškonų g. 4A galiniu fasadu. Patalpoje 4 sienos pamatų tranšėjose rasta XVI a. pradžios monetų – 2 Aleksandro (1492–1506) pusgrašiai ir 2 Žygimanto Senojo (1506–1548) pusgrašiai, kurių vėliausias nukaldintas 1520 m. ***Patalpoje 3*** rasta didelė duobė su kalkėmis, greičiausiai likusi nuo statybų gretimoje posesijoje.

Iš kitos pusės didelį sklypą suformavo Vilniaus vaivada ir LDK kancleris Vaitiekus Goštautas. Tarpas tarp Hozijaus ir Goštauto valdų XVI a. dar priklausė miestiečiams, kurie minimi 1578 m. Stepono Batoro privilegijoje. Tirtoje teritorijoje šio laikotarpio užstatymas nebuvo intensyvus. Visose patalpose virš įžemio fiksuotas iki 50 cm storio juodžemio sluoksnis, koks paprastai susidaro daržų vietose. Įžemyje po juodžemiu atidengta daug griovelių, žyminčių buvusių tvorų vietas, taip pat stulpaviečių, likusių nedidelių stulpinės konstrukcijos pastatėlių vietose. Rastos XVI a. atliekoms skirtos 3 duobės. Patalpoje 4 buvo 2,6x1,55 m dydžio ir daugiau kaip 2 m gylio *duobė*, kurios sienos buvo surėstos iš medinių rąstelių. Duobėje buvo gausu organinės kilmės liekanų ir buitinės keramikos. Iš surastų šukių pavyko rekonstruoti keletą įvairaus dydžio glazūruotų puodynių su ąselėmis, neglazūruotų virimo puodų, du naktipuodžius, puoštus bangelėmis, troškintuvą ant trijų kojelių ir kt. Rastas sveikas puodas, puoštas bangelės ornamentu (4 pav.), taupyklė, nemažai langų stiklo ir stiklinių indų fragmentų. Iš metalinių dirbinių minėtina keliolika apskritų monetas primenančių plokštelių be jokių įrašų, kurios galėjo būti naudotos kaip skaičiavimo žetonai. Iš duobės paimti grunto mėginiai archeobotaniniams tyrimams.

Patalpos 5 R kampe rasta kita XVI a. ūkinė duobė su laikotarpiui būdinga buitine keramika. Trečioji duobė rasta patalpoje 1. Joje rastas Žygimanto Augusto (1548–1572) dvidenaris, neglazūruotas naktipuodis, kitokios buitinės keramikos ir gyvulių kaulų.

Patalpose 3 ir 5 virš daržų sluoksnio ir senesnių duobių rasti supiltiniai sluoksniai, kuriuose buvo gausu renesansinių koklių ir

glazūruotų grindų plytelių. Renesansiniai kokliai dengti polichromine glazūra arba neglazūruoti, nemažai jų buvo padengti neįprasta tamsiai mėlyna glazūra (5 pav.). Kvadratiniai plokštieji kokliai puošti išgaubta pusiau sfera, renesansinėmis rozetėmis, vyčiais, karalių atvaizdais, muzikantais; pusiau cilindriniai konvekciniai – grotesko stiliaus siužetais – romėnų portretais, delfinais, alegorinėmis figūromis; karniziniai – geometriniais ornamentais, čerpių imitacija ir medžioklės scenomis. Krosnies viršus buvo puoštas karūniniais kokliais su Žygimanto senojo herbu. Rasti dviejų frontoninių koklių fragmentai, vienas kurių buvo su „IHS“ monograma, ir nemažai koklių čerpių. Kartu rasta nemažai puodyninių koklių lygiomis sienelėmis ir stačiakampio pjūvio pakraštėliais. Grindų plytelės buvo kvadratinės, trapecijos formos, šešiakampės ir trikampės, dengtos žalia, geltona arba balta glazūra.

Patalpos 5 V dalyje aptiktas kitas supiltinis XVI a. pabaigos sluoksnis, kuriame buvo išgriautos renesansinės krosnies liekanos – angobuoti, žalia glazūra padengti kokliai (6 pav.) ir daug molio. Apatinė krosnies dalis buvusi iš kvadratinių rozete puoštų koklių, viršutinė – iš pusiau cilindrinių koklių su šventųjų atvaizdais. Naudoti neornamentuoti karniziniai kokliai ir karūniniai, puošti angelu, laikančiu skydą, bei trikampiai kokliai.

Atrodo, kad XVI a. šioje miesto dalyje gyveno pasiturintys miestiečiai, kurie savo būstus šildė puošniomis koklinėmis krosnimis. Rekonstruojant interjerus, susidaręs statybinis laužas buvo panaudotas posesijos teritorijos sutvarkymui, jomis užpiltos ūkinės duobės, išlygintas sklypo paviršius. Šiuose sluoksniuose rasta sidabrinių Žygimanto Senojo (1506–1548), Žygimanto Augusto (1548–1572) ir prūsiškų Albrechto Branderburgiečio (1525–1568) monetų. Minėtini ir akmens masės ąsočio su barzdotu veidu ir įrašu fragmentai (7 pav.) – tokie indai, gaminti XVI–XVII a. Frechene netoli Kelno, buvo skirti laikyti alui.

6 pav. Žaliai glazūruoti renesansiniai kokliai. A. Šležo nuotr.
Fig. 6. Green glazed Renaissance stove tiles

7 pav. Akmens masės ąsočio fragmentai. A. Šležo nuotr.
Fig. 7. Fragments of a stoneware pitcher

8 pav. XVII a. I pusės medinio pastato (alkoholio daryklos?) krosnis. J. Sadausko nuotr.

Fig. 8. The stove from a first half of the 17th-century wooden building (distillery?)

9 pav. XVII a. I pusės medinio pastato (pirties?) plytų grindys. J. Sadausko nuotr.

Fig. 9. The brick floor from a wooden building (sauna?)

XVII a. pradžioje teritoriją tarp Goštauto ir Hozijaus valdų įsigijo LDK stalininkas Mikalojus Glebovičius. Iš išlikusio 1609 m. inventoriaus žinoma, kad prie Vokiečių gatvės stovėjo puošnūs rūmai, valdos kieme minimas mūrinis pastatas, kuriame greičiausiai gyveno tarnai ir / arba buvo virtuvė. Likę pastatai (alkoholio darykla, dvi pirtys, kepykla, dvi arklidės ir ledainė) buvo mediniai.

Tyrimų metu rastos dviejų medinių pastatų liekanos. Patalpoje 3 atidengtos 6x5 m dydžio pastato liekanos. Jo pamatai buvo padaryti iš tarpusavyje nesurištų akmenų, ant kurių vietomis išliko labai sunykę mediniai rąstai. Pastato kampe buvo krosnis, sumūryta iš plytų ir akmenų, kurios išliko tik padas ir apatinė dalis (8 pav.). Aplink krosnį buvo molio asla, kurioje

buvo daug XVI a. pabaiga datuojamų koklių laužo. Virš aslos buvo išlikęs plytų grindų fragmentas. Pastato stogas buvo dengtas plokščiomis čerpėmis, kurių daug rasta sluoksnyje virš grindų. Pastate galėjo būti 1609 m. inventoriuje minima spirito varykla.

Patalpoje 5 rasto pastato liekanos buvo smarkiai apardytos vėlesnių perkasimų, geriau išliko jo V kampas. Šoninės sienos pamatas buvo padarytas iš tarpusavyje nesurištų akmenų, o fasadinės sienos pamatas sumūrytas iš akmenų ir plytų naudojant kalkių skiedinį. Grindys buvo iš tvarkingai sudėtų plytų, jos nuolaidėjo pastato centro link (9 pav.). Šalia grindų buvo iš plytų ir skiedinio padarytas latakas, ties kurio galu buvo duobė nuotekoms surinkti. Greta pastato rasta didelė akmenų ir plytų sąvarta, greičiausiai išardytos krosnies liekanos. Šiame pastate galėjo būti viena iš XVII a. pradžios inventoriuje minimų pirčių.

XVII a. viduryje vietoje medinių pastatų prie ugniasienės prišliejamas 19x7,5 m dydžio mūrinis pastatas. Išliko visas arkinių pamatų perimetras ir šoninių fasadų sienos. Abiejuose šoniniuose fasaduose buvo po 2 dideles nišas, kuriose dar buvo ir langai. Nišose sienos storis siekė tik pusę plytos. Atrodo, kad pastate buvo viena didelė nešildoma patalpa.

XVII a. II pusėje valda atiteko Trakų vaivadai Marcianui Oginskiui. Greta pastato supiltuose griuvenų sluoksniuose rasta daug koklių su M. Glebovičiaus herbu ir 1619 m. data (10 pav.), kurie čia buvo sumesti naujam pastato šeimininkui perstačius krosnis. Paties M. Oginskio herbiniai kokliai su 1667 m. data (11 pav.) rasti viršutiniame griuvenų sluoksnio horizonte.

Didelė pastato rekonstrukcija buvo atlikta XVIII a. pradžioje, kai valda priklausė etmonui Liudvikui Pociejui. Pastatas buvo padalintas į 3 patalpas, kurių kiekviena buvo su įvažiavimo

0 5 cm

10 pav. M. Glebovičiaus herbinis koklis 1619 m. Dž. Brazaičio nuotr.

Fig. 10. A 1619 stove tile with the coat-of-arms of M. Glebovičius

0 5 cm

11 pav. M. Oginskio 1667 m. herbinis koklis. A. Šležo nuotr.

Fig. 11. A 1667 stove tile with the coat-of-arms of M. Oginskis

12 pav. XVIII a. I pusės fajansinė lėkštė. Dž. Brazaičio nuotr.

Fig. 12. A faience plate from the first half of the 18th century

13 pav. XVIII a. ąsotis su žmogaus veidu. A. Šležo nuotr.

Fig. 13. An 18th-century pitcher with a human face

vartais. Grindų lygis buvo paaukštintas supiltiniais grunto sluoksniais. Šoninio fasado siena tapo vidine pertvara, joje buvusios nišos ir langai buvo užmūryti. Prie pastato buvo prišlietas dviejų patalpų mūrinis priestatas ant arkinių pamatų (patalpos 1 ir 2).

Tarpas tarp rūmų ir arklidžių (patalpos 5 vieta) kurį laiką buvo tuščias, ten buvo paklotas akmenų grindinys. Patalpos P kampe buvo nedidelė duobė, kurioje rasta fajansinių ir porcelianinių lėkščių šukių. Tai buvo importiniai indai – viena porceliano lėkštutė pagaminta Kinijoje, kitos gamintos Europoje – Vokietijoje ar Olandijoje (12 pav.).

1742 m. sudarytas posesijos inventorius, kuriame aprašoma gana bloga rūmų būklė. Kalbant apie pastatus kieme, minimas mūrinis arklidžių pastatas, kuris yra prastos būklės, tačiau naujai uždengtas lentomis. Arčiau rūmų dar yra medinė arklidė. Fiurstenhofo plane (apie 1737 m.) Pociejų valdoje arklidės pažymėtos kaip mūrinis pastatas ir maždaug atitinka dabartinį užimamą plotą.

Vėliau pastatas atiteko LDK didžiajam iždininkui Jurgiui Flemingui, kuris sutvarkė rūmus ir ūkinius pastatus. 1764 m. jis pardavė pastatą Mykolui Bžostovskiui. 1791 m. namas atiteko Tyzenhauzams, o per Sofiją – Chominskiams. XVIII a. II pusėje kažkurio iš šių savininkų rūpesčiu buvo perstatyti arklidžių fasadai, kurie išliko iki dabar. Visose patalpose fiksuoti arklidėse susidarę kultūrinio sluoksnio horizontai su gausiomis organikos liekanomis. Šiuose sluoksniuose rasta pasagų, geležinių grandžių, kitų su arklidėmis sietinų radinių. Patalpoje 2 buvo užkastas kritęs arklys. Šiuose sluoksniuose rasta buitinių atliekų, tarp kurių buvo nemažai įvairių molinių pypkių fragmentų, importinės keramikos fragmentų. Iš įdomesnių radinių minėtinos keraminės formelės, galbūt skirtos sausainiams kepti. Rasta ir ąsočio su žmogaus veido atvaizdu fragmentų (13 pav.).

1798 m. Chominskiai pastatą pardavė Vilniaus burmistrui Jonui Miuleriui ir jo žmonai Elžbietai. Šiems valdant pastatytas patalpos 5 fasadas. Siena pastatyta ant plytų mūro pamatų

su dviem įvažiavimo vartais. Sienos statybai panaudotos medžiagos iš ardomų Valdovų rūmų – demontuojant sieną surinkta daugiau kaip 50 smiltainio karnizų fragmentų, tarp jų fragmentas su Zigmanto Vazos herbu (14 pav.). Greičiausiai siena buvo pastatyta apie 1799–1800 m., kai buvo ardomi Valdovų rūmai.

Viršutiniuose kultūrinio sluoksnio horizontuose rasta įdomių radinių, sietinų su 1812 m. karu. Penktosios patalpos kampe rasta Napoleono armijos kariuomenės munduro sagų. Daugiausia sagų priklausė 94 ir 26 linijinių pėstininkų pulkams, tačiau rasta ir retai pasitaikančių mažesnių dalinių uniforminių sagų. ***Patalpoje 2*** rastas žiedas su korneolio akute ir arabiškų įrašų imitacija (15 pav.). Yra žinoma, kad Napoleono podukra, Olandijos karalienė Hortenzija, tokius amuletus su „turkiškais akmenėliais“ dovanodavo Prancūzijos armijos karininkams. Išliko nemažai liudijimų, kad karininkai tikėjo šių amuletų apsauginėmis galiomis.

XIX a. visame pastate buvo įrengtos medinės grindys, todėl šio laikotarpio kultūrinis sluoksnis nesiformavo. XIX–XX a. pastato fasadas ir vidinis išplanavimas buvo ne kartą pertvarkomi, pritaikant įvairioms ūkinėms reikmėms – sandėliams, išvietėms, garažams ir panašiai.

Archeologiniai ir architektūros tyrimai parodė, kad pastatas Pranciškonų g. 4A statytas keliais etapais. Seniausia pastato dalis datuojama XVII a. viduriu, vėliausia – XVIII–XIX a. sandūra. Kultūrinio sluoksnio tyrimai ir istoriniai duomenys atskleidė, kad ši miesto dalis nuo XIV a. buvo apgyvendinta amatininkų, o XVI–XVII a. šioje vietoje rezidencijas pasistatė Vilniaus didikai. Ilgą ir turtingą šios vietos istoriją papildė ir nemaža archeologinių radinių kolekcija.

0 10 cm

14 pav. Smiltainio frizo plokštė su Zigmanto Vazos herbu. E. Vailionio nuotr.

Fig. 14. The sandstone frieze plaque with the coat-of-arms of Sigismund III Vasa

0 1 cm 0 1 cm

15 pav. XIX a. pradžios žiedas su karneolio akute ir arabiškų įrašų imitacija. Dž. Brazaičio nuotr.

Fig. 15. The early 19th-century ring with a cornelian setting and an imitation Arabic inscription

Pranciškonų St. 4A

In 2015, an excavation (a total of 245 m²) was conducted inside the building at Pranciškonų St. 4A in Vilnius Old Town. The building has five separate rooms (Fig. 1).

A cultural layer over 2 m thick had formed in all of the rooms. 70 diverse objects were registered: pits, postholes, ditches, etc., the oldest of which date to the 14th century. An unearthed late 14th-century storage pit (Fig. 2) contained two silver coins (Fig. 3), bronze fittings, an earring hoop, a long iron knife with a bent over

tang end, and other domestic and production waste. The nature of the waste shows that craftsmen, who engaged in metalworking and bone ware production, lived at this location in the second half of the 14th century. The remains of a 14th-century building were found nearby.

A wall separated the privately owned plots from the masonry buildings erected on the neighbouring plots in the first half of the 16th century. Early 16th-century coins were found in the foundation pits. Three 16th-century storage pits were found beside the wall. Large quantities of household pottery, including completely intact vessels, were found in the pits (Fig. 4).

Fill cultural layers, which contained large quantities of Renaissance stove tiles and glazed floor tiles were discovered in rooms 3 and 5. Some of the stove tiles were covered with a dark blue glaze (Fig. 5). A cluster of rarely encountered green glazed Renaissance stove tiles, which had belonged to a single stove, was found in the late 16th-century layer in room 5 (Fig. 6). Imported pottery: fragments of a stoneware pitcher with a bearded face and an inscription were also found (Fig. 7).

The remains of two wooden buildings dating to the first half of the 17th century were discovered during the investigation. The remains of a 6 x 5 m wooden building were unearthed in room 3. A stove stood in a corner of the building (Fig. 8). Around it was a hard-packed clay floor, above which a fragment of a brick floor had survived. The distillery mentioned in the inventories could have operated in the building.

A corner from another building was found in room 5. The brick floor in the corner descended towards the building's centre (Fig. 9). Beside the floor was a channel made of brick and mortar and at its end was a pit to collect waste water. One of the saunas mentioned in the inventory could have existed in this room.

Near the firewall, a 19 x 7.5 m masonry building is being erected at the site of mid-17th-century wooden buildings. Armorial stove tiles belonging to the plot's owners: M. Glebovičius (Fig. 10) and M. Oginskis (Fig. 11) were found in the rubble fill layers beside the building.

A two-room masonry addition on an arched foundation (rooms 1 and 2) was attached to the building in the early 18th century. The 18th-century cultural layer contained a large quantity of imported pottery: Chinese porcelain, Western European majolica and faience tableware (Fig. 12), and kaolin pipes. Fragments of a pitcher with a human face were found (Fig. 13).

At the turn of the 19th century a façade wall was erected in room 5. Sandstone blocks from the Royal Palace were used in its construction. Among them was a frieze block with the coat-of-arms of Sigismund III Vasa (Fig. 14). Interesting finds connected with the 1812 invasion of Russia were found in the upper cultural layer horizons: Military tunic buttons from the Grande Armée and a ring with a cornelian setting and an imitation Arabic inscription (Fig. 15).

The archaeological and architectural investigations showed that the building at Pranciškonų St. 4A had been erected in several stages. The oldest part of the building dates to the mid-17th century, the latest to the turn of the 19th century. The investigation of the cultural layer and the historical data revealed that this part of the city had been the home of craftsmen but in the 16th–17th centuries Vilnius magnates had built their residences at this site.